

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-УСВІДОМЛЕНОГО СПРИЙНЯТТЯ МУЗИКИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

важливим компонентом професійної підготовки майбутніх учителів музики. Для забезпечення успішності цього процесу необхідно вдосконалювати музично-теоретичну підготовку шляхом впровадження прийомів і методів, орієнтованих на різний рівень музичних здібностей майбутніх учителів музики.

1. Безбородова Л.А., Алиев Ю.Б. *Методика преподавания музыки в общеобразовательных учреждениях: Уч. пособие для студ. муз. фак. педвузов.* – М.: Академия, 2002.

2. Гарбузов Н.А. *Зонная природа звуковысотного слуха.* – М.-Л., 1948.

3. Давыдова Е.В. *Методика преподавания сольфеджио.* – М., 1975.

4. Олексюк О.М. *Музична педагогіка: Навч. посіб.* – К., 2006.

5. *Сольфеджио // Программы педагогических институтов. Сб. №14.* – М.: Просвещение, 1987. – С. 92 – 105.

6. Теплов Б. *Проблемы индивидуальных различий.* – М., 1961.

7. Теплов Б.М. *Психология.* – М., 1953.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2009

УДК 78:373.3

Д 18

Йосип Даниляк, старший викладач кафедри культурології та українознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-УСВІДОМЛЕНОГО СПРИЙНЯТТЯ МУЗИКИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

У статті висвітлюються проблеми розвитку сприймання музики як складного завдання, зокрема на початковому етапі навчання молодших школярів.

Ключові слова: розвиток, сприймання музики, молодші школярі.

Постановка проблеми. Розвиток сприймання музики є надзвичайно важливою і складною проблемою, яка наскрізно проходить через увесь навчально-виховний процес молодших школярів. Успішне формування основних компонентів музичного сприймання є необхідною умовою ефективного набуття загальнокультурної та художньої компетенції, становлення музично-естетичної культури особистості.

Сприйняття музики в педагогічній науці розуміється як естетичне осягнення музичного явища в єдності його змісту й форми. Це, насамперед, осягнення художніх образів музичного твору й вираження у ньому емоцій і почуттів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сприймання музики – одна з найскладніших внаслідок суб'єктивності цього процесу і остаточно не розв'язана. В її опрацюванні вагомий внесок зробили такі корифеї музичної педагогіки і психології, як Б. Астаф'єв, Д. Кабалевський, О. Апраксина, Н. Гродзенська, Б. Теплов, а також сучасні педагоги-дослідники (В. Белобородова, Н. Ветлугіна, О. Лобова, О. Ростовський, О. Рудницька), у наукових працях

яких розкривається роль музично-естетичного виховання у духовному становленні особистості, розглядаються різні аспекти формування художнього сприйняття, визначаються методи та прийоми вдосконалення процесу мистецького спілкування дітей з художніми творами.

Мета статті: розкрити сутність проблеми емоційно-усвідомленого сприйняття музики молодшими школярами. Сприйняття – не пасивний процес відображення, а як своєрідна орієнтовно-дослідницька дія. Це відбувається у процесі емоційно-усвідомленого сприйняття, що дає підстави твердити про його виняткову виховну та культурну роль й складну структуру як провідного виду музичної діяльності дітей.

Виклад основного матеріалу. Уміння сприймати і відчувати музику не є вродженою рисою. Пізнавально-творчі можливості учнів молодшого шкільного віку розвиваються у спілкуванні з музикою, в процесі цілеспрямованого аналізу музичних творів. Слід враховувати, що тільки власна діяльність є запорукою глибокоемоційних переживань, естетичної насолоди, розвитку високих художніх смаків.

“Справжнє, пережите й продумане сприймання – основа всіх форм залучення до музики, бо при

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-УСВІДОМЛЕНОГО СПРИЙНЯТТЯ МУЗИКИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

цьому активізується внутрішній, духовний світ учнів, їх почуття і думки, – писав Д. Кабалевський. – Поза сприйманням музика як мистецтво взагалі не існує. Марно говорити про будь-який вплив музики на духовний світ дітей і підлітків, якщо вони не навчилися відчувати музику як змістовне мистецтво, яке несе в собі почуття і думки людини, життєві ідеї і образи” [2].

Особлива ефективність впливу музики полягає в тому, що у різних дітей актуалізуються різні, суттєві переживання, на глибину й розуміння яких впливають знання, досвід, самопочуття й психічний стан сприймача. Учні не просто виховуються, а розвиваються у відповідному напрямі. Саме тому виховання музикою має найточніше, найдоцільніше спрямування на розвиток духовного світу кожного школяра. Воно не повинно бути ізольованим процесом, а пов’язуватися із загальним розвитком учня, здійснюватися у контексті становлення цілісної особистості.

Як показали дослідження, у сприйманні молодших школярів найрозвиненіший емоційний компонент, відстають у розвитку музичний слух і мислення. Головний компонент музичного сприймання – співтворчість – виявляється на рівні безпосередньої, емоційної чутливості до музики. Компоненти сприймання взаємопов’язані між собою.

Важлива роль внутрішньої підготовки сприймаючого об’єкта до сприйняття музичного твору, розвиненість асоціативно-образного мислення.

Складні та багатогранні питання емоційного сприйняття музики розв’язуються у фундаментальних працях Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, В.В. Медушевського, Є.В. Назайкінського, В.Д. Остроменського, Б.М. Теплова, П.М. Якобсона.

У своїх працях дослідники доводять, що в мистецтві, розрахованому на співпередження, активно діють механізми синтонії та ідентифікації, тобто перенесення життєвих етапів інших людей на себе, свою долю, співчутливе ставлення до сприйнятого. Не випадково процес художнього сприйняття – переживання характеризуються вченими як “діалог”, “зрозуміле переживання”, “споглядання”, “споглядання якостей”. Усі ці терміни можна ввести в поняття “розуміння”, тобто здатність суб’єкта художнього спілкування осягати емоційно-образний зміст твору, вміння бачити індивідуальність, що і є основною умовою повноцінного діалогового спілкування з творами музичного мистецтва.

Аналізуючи дослідження з проблем специфіки художнього сприйняття, можна зазначити, що їх

автори визначають такі ступені освоєння образного змісту: роздуми, переживання, естетична насолода (М. Каган); враження, захоплення, зіставлення, осягнення змісту (А. Єремєєв); емоційно-естетичний відгук, асоціативно-зорова активність (О. Костюк); перцептивне сприймання музичних звучань, їхнє слухове розрізнювання, її розуміння, естетична оцінка, інтерпретація [4].

Слід враховувати, що вплив музики на особистість складається з численних слухацьких вражень, які накладаються одна на одну, поступово збагачуючись і поглиблюючись. Робота над кожним твором має вводити школярів у світ глибоких почуттів і роздумів: про добро і зло, любов і ненависть тощо. При цьому на музичний розвиток дітей благотворно діють два чинники: багатство музичних вражень, з одного боку, та неповторність вражень – з другого.

У процесі сприймання музики включається досвід безпосередніх переживань і роздумів учнів, який формується під впливом музичного мистецтва, а також художній досвід, пов’язаний з виконанням музики. Це дає змогу розглядати музичне сприймання як основу засвоєння школярами втіленого в музичному мистецтві досвіду емоційно-естетичного ставлення до дійсності.

Особливість сприймання музики полягає в тому, щоб у поєднанні звуків висоти, тривалості, сили, тембру відчутти красу звучання, виразність, почути цілісні музичні образи, що викликають у слухача певні настрої, почуття і думки.

Сприймання музики не обмежується і не визначається одним лише безпосереднім емоційним вираженням – воно можливе тільки в контексті інших засобів пізнання, що виходить за межі музики. Одне почуття викликає інше, одна думка продовжує другу, спрямовує іноді свідомість у сферу, лише віддалено пов’язану з почутим.

Образи й асоціації безперервно виникають у процесі сприймання музики. При цьому музика асоціюється, як правило, “не з яскраво-усвідомлювальними, чітко видимими образами-уявленнями, а з невиразними комплексними відчуттями, які не встигають піднятися до рівня усвідомлення. І лише при подальшому самоаналізі ці приховані компоненти сприймання можуть набувати і форми наочного уявлення, образного метафоричного визначення...” [3].

Чи не знижують естетичну цінність музики зорові образи, які виникають у дітей під її впливом? Відповідь на це питання впливає з інтегруючої здатності мозку, коли будь-яке враження

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-УСВІДОМЛЕНОГО СПРИЙНЯТТЯ МУЗИКИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

актуалізує увесь досвід людини. Повноцінне сприймання музичного твору вимагає від слухача активної роботи уяви, яка виражається, зокрема, і в спробах образного усвідомлення музичних вражень [6].

Не слід ототожнювати зорові асоціації, які виникають у дітей під впливом музики, з їх довільними фантазіями на фоні музики. Намагання дітей обов'язково щось уявити під музику здебільшого послаблює її вплив, збіднює зміст сприймання, відволікає від головного, притуплює слухову увагу. Необхідно привчати дітей чути в музиці передусім почуття думки, настрої, характер людини, переконливо доводити їм, що попри всю різноманітність музики композитор прагне насамперед виразити переживання людини, її душевний стан. Коли учні починають фантазувати під музику, малювати в своїй уяві якість картини, учитель повинен звернути увагу на те, що навіть зображаючи картини природи, композитор прагне передати почуття людини, її особистісне ставлення до природи. Акцентування на психологічному й естетичному змісті музики позитивно позначається на розвитку музичного сприймання молодших школярів.

Слід враховувати, що музичне сприймання молодших школярів, порівняно зі сприйманням дорослих, не є нижчим рівнем розвитку. Це якісно відмінні явища, що знаходяться не лише на різних рівнях, а й у різних площинах. Н.О. Ветлугіна зазначила, що розвиток музичної сприйнятливості не є наслідком вікового становлення людини, а результатом цілеспрямованого виховання, підпорядкованого на різних вікових етапах загальним закономірностям. Дитяче сприймання належить розглядати не як елементарний рівень, а як особливу сферу дитячої життєдіяльності [1].

Вікові особливості сприймання музики молодшими школярами визначаються передусім обмеженістю життєвого і музичного досвіду дітей, специфікою мислення: невміння узагальнювати, переважанням цілісного сприймання. Зокрема, першокласникам властивий сенсомоторний характер музичного сприймання. Вони віддають перевагу веселим, моторним мелодіям. Особливо реагують на силу звучання (динаміку), темброву палітру музики, ніжність і різкість, дзвінкість і ліричну наповнюваність звучання, стверджувальний і розповідний характер музичного висловлювання. Виходячи з цих особливостей, діти розпізнають зміст музики. Специфічна музична виразність – мелодизм, емоційна узагальненість інтонаційного розвитку – на перших порах не виділяється більшістю учнів.

Сприймання музики молодшими школярами

тісно пов'язане з руховими переживаннями (крокування під музику, музично-ритмічні рухи, спів вправ та пісень з ритмічним супроводом). Тому їм ближча ритмізована і мальовнича музика, яка відповідає їхньому досвіду й потребі в активних виявах. Молодшим школярам властиві інтерес до почуттєво забарвлених музично-слухових вражень, прагнення до новизни, до вияву в звучанні музики життєвих зв'язків. Уже першокласники (шестилітні) здатні визначити не лише загальний характер музики та її настрої, а й, наприклад, протяжної пісні (колискова), маршу, танцю, передавати їх у пластиці своїх рухів, жестах, міміці.

У 3 – 4 класах емоційність сприймання поступово доповнюється прагненням учнів зрозуміти, що виражає музика, у чому її зміст. Школярі можуть досить повно визначити емоційний зміст музики, дати їй образне пояснення, а завдяки власній спостережливості – почути деталі музичної мови, відтінки виконання.

В. Назайкінський зазначав: "Поглиблення сприймання у власне музичну сферу йде у дітей природним, історично перевіреним шляхом – від комплексного жанрово-ситуативного враження до диференційованого сприймання музичних творів" [3]. Цей висновок визначає логіку педагогічних дій, спрямованих на розвиток цілісного музичного сприймання з поступовим виявленням найяскравіших музичних засобів, доступних розумінню дітей.

На розвиток музичного сприймання значний вплив має мовний досвід. З раннього віку в дітей поступово формуються навички перенесення інтонаційного і синтаксичного досвіду мови на слухання музики і спів. Цьому сприяє те, що спів, як найдоступніша для дітей форма активного засвоєння музики, тісно пов'язаний з мовою, голосом.

Необхідність знайти відповідні слова спонукає учнів не тільки уважно слухати, але й усвідомлювати зміст музики. Чим багатший музичний досвід і лексичний запас школярів, тим змістовніші їхні визначення, тим більше можливостей для пізнання музики.

Збагаченню лексики учнів сприятиме образна, виразна мова вчителя із застосуванням величних епітетів і зворотів. Доцільно використовувати такі слова, які розширюватимуть естетичні уявлення учнів, розкриватимуть глибинний зміст музики.

Підготовці учнів до сприйняття музики сприяє вступне слово вчителя. Воно має бути лаконічним, емоційним, образним. Затяжне, навіть цікаве вступне слово знижує напруженість. Щоб не гальмувати активності дітей, не заважати самостійності у спостереженні за музичним процесом, воно не повинно містити те, що учні вже знають або можуть помітити самі.

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-УСВІДОМЛЕНОГО СПРИЙНЯТТЯ МУЗИКИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

“Слово вчителя – нічим не змінений інструмент впливу на думку вихованця”, – писав В.О. Сухомлинський. Мистецтво виховання вимагає насамперед мистецтва говорити, звертатись до людського серця. “Слово ніколи не може до кінця пояснити всю глибину музики, але без слова не можна наблизитись до цієї найточнішої сфери пізнання почуттів... Слово має настроїти чутливі струни серця, щоб досягнути мову почуттів... пояснення музики мусить нести в собі щось поетичне, щось таке, що наближало б слово до музики”, – так сказав видатний педагог [5].

Аналіз музичних творів є невід’ємною частиною діяльності учнів на уроках музики, допомагаючи їм проникнути в складний світ художніх образів. Аналізуючи, школярі набувають досвіду музично-творчої діяльності, оволодівають уміннями і знаннями, необхідними для повноцінного музичного сприймання.

Здійснюючи слуховий аналіз, розкриваючи учням зміст і структуру музичного твору, аналізуючи мелодичну побудову, вчителю доводиться постійно співвідносити свої педагогічні наміри з пізнавально-творчими можливостями учнів. Адже те, що ними не сприйняте, не осмислене, не почуте і не засвоєне, нічого не додає до музичного розвитку дітей та аніскільки не наближає до музики. Тому аналіз музичного твору, який проводиться на уроці музики, є аналізом художньо-педагогічним.

На основі художньо-педагогічного аналізу відбувається послідовне, систематичне залучення школярів до музики, до розуміння ними її особливостей. Досвід аналізу одного твору переноситься на інші, більш складніші твори, і це забезпечує розвиток музичної культури учнів.

Постановка запитань під час аналізу визначається насамперед завданнями спостереження і підготовкою учнів, налаштуванням їх на уважне прослуховування твору.

Художня і педагогічна цінність запитання полягає в можливості дати на нього різні правильні відповіді, багатопланові і творчі. Якщо запитання вимагає однозначної відповіді, то це вичерпує бесіду, припиняє її і перетворює у “перестрілку” відповідей і запитань. Найголовнішим є те, щоб співбесіда розвивалась від музики й до музики, від живого звучання мелодії.

Учителю слід постійно звертатися до методу роздумів про музику. Він полягає не в розсудливому й формальному аналізі музики, а в органічному поєднанні розуму й почуттів. В цьому випадку постає запитання: як можна роздумувати про музику з початківцями, якщо їхній музичний досвід такий незначний? Відповідь на це запитання

дав Д.Б. Кабалецький, якому вдалося знайти основну ланку, що з’єднає музичний досвід дітей з музикою. Йдеться про три сфери музики – пісню, танець, марш.

Молодші школярі у процесі з’ясування життєвих зв’язків пісні, танцю і маршу, визначення різноманітних жанрових поєднань: пісня-марш, танець-марш, пісня-танець вчать не тільки сприймати музику, але й роздумувати про неї.

Пошукові ситуації, спрямовані на емоційно-усвідомлене сприйняття музики школярами, мають створюватися у невимушеній атмосфері і мати імпровізаційний характер. Учителю слід бути уважним до відповідей учнів, уміло спрямовувати їх думки в потрібне русло, відбираючи найвлучніші відповіді і, доповнюючи їх власними оцінками, підводити до узагальнення.

Аналізуючи музичні твори у молодших класах, доцільно використовувати рухи під музику, адже пластичний рух закладений у самій природі музики. Тому прийом “пластичного інтонування” як природного вираження в ході, жесті, танцювальному русі, переживання емоційного змісту твору має велике значення у формуванні музичного сприйняття молодших школярів. Вираження характеру музики в рухах розвиватиме природну музикальність дітей, їхню здатність осмислено сприймати музику.

Можна використовувати різні способи поєднання музики і руху: крокування, біг, тактування, танцювальні рухи тощо. У результаті вчитель бачить, як учні сприймають і відчувають музику в цілому. За рухами дітей можна визначити глибину сприйняття твору і окремих його виразних засобів. Виразний рух не тільки передає вже сформоване переживання, він спонукає до роздумів і тим самим збагачує життєвий досвід дітей.

Глибшому сприйманню музики сприяє використання у процесі аналізу аналогій з творами інших видів мистецтва. Як зазначив Д. Кабалецький, “той, хто знайомий з літературним або живописним твором чи подією реального життя, що надихнули композитора на написання музики... володіє надійним ключем до розуміння цієї музики” [2].

Пізнавально-творчі можливості молодших школярів розвиваються у спілкуванні з мистецтвом, в процесі цілеспрямованого аналізу творів мистецтва. Адже тільки власна діяльність є запорукою глибоких переживань, естетичної насолоди, високих художніх смаків.

Висновок. Музичне сприйняття дитини розвивається, формується в процесі музичної діяльності. Особливо великі можливості щодо розвитку емоційно-усвідомленого сприйняття у

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО ПІЗНАННЯ УЧНІВ 1 – 4 КЛАСІВ

дітей молодшого шкільного віку. Використати ці можливості означає вибрати відповідну методичку формування здатності до емоційно-усвідомленого сприйняття музики.

Сприйняття як процес формується в умовах спеціального навчання. При цьому особливого значення набувають застосовувані методи і прийоми навчання, які мають ґрунтуватися на принципах дидактики (систематичність, доступність викладу, наочність, врахування індивідуальних особливостей учнів тощо).

Система запитань і завдань дає змогу вчителю створити на уроці пошукову ситуацію, мета якої – навчити дітей вслухатися в музичний твір, емоційно-усвідомлено сприймати та самостійно розбиратися у ньому.

Слід враховувати, що розмежовувати емоційне від інтелектуального можна лише умовою: в музиці, як і в будь-якому іншому мистецтві, емоційне начало переливається в думку, думка, не потребуючи понятійної визначеності, так само невловимо переходить у почуття. У структурі естетичного виховання емоційно-усвідомлене сприйняття музики набуває особливої значущості,

оскільки є основним показником його емоційно-інтелектуальної та художньої культури.

Органічною основою вимірювання здатності до емоційно-усвідомленого сприйняття музики, до художнього спілкування з мистецькими творами виступає музично-виконавська діяльність дітей, відповідно до результатів якої набуває свого сенсу поняття духовної культури особистості.

1. Ветлугина Н., Кенаман А. *Теория и методика музыкального воспитания в детском саду*. – М.: Просвещение, 1983. – 256 с.

2. Кабалевский Д. *Воспитание ума и сердца: Кн. для учителя*. – М.: Просвещение, 1984. – 206 с.

3. Назайкинский Е. *О психологии музыкального воспитания*. – М.: Музыка, 1972. – 384 с.

4. Рудницька О. *Сприймання музики і педагогічна культура вчителя*. – К.: КДПІ, 1992. – 384 с.

5. Сухомлинський В. *Вибрані твори: У 5-ти томах*. – Т.3. – К.: Рад. шк., 1977. – 670 с.

6. Теплов Б. *Психология музыкальных способностей. Избранные труды: В 2-х т.* – М.: Педагогика, 1985. – 328 с.

7. Якобсон П. *Психология художественного творчества*. – М.: Знание, 1971. – 47 с.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2009

УДК 373.31 + 37.036:78.07 (045)

К 30

Лілія Качуринець, викладач кафедри теорії та методики мистецтв
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії,
аспірантка Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО ПІЗНАННЯ УЧНІВ 1 – 4 КЛАСІВ

У статті розглядаються особливості музичного пізнання молодших школярів. Музичне пізнання розглядається як процес сприймання музики, усвідомлення і оцінювання її змісту, обмірковування вражень від почутого.

Ключові слова: пізнання, художнє пізнання музики, особливості музично-пізнавальної сфери молодшого школяра.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Реформування освіти на сучасному етапі ставить перед педагогікою одну з важливих задач – самореалізацію кожної дитини та облаштування потрібних умов для її розвитку. Розв'язання цієї задачі вимагає нових педагогічних розробок, які мають врахувати особливості психічного розвитку дітей.

Проблемами змісту й організації уроків

музичного мистецтва з молодшими школярами займалися Г.С. Костюк, Н.М. Бібік, О.І. Киричук, О.Я. Савченко, Л.М. Проколієнко та інші [8; 3; 7; 11]. Д.Б. Кабалевський звертав свою увагу на те, що музичне навчання у загальноосвітній школі на першому етапі має сформулювати основи музичного пізнання дитини, а головною метою є вплив музичного сприйняття на весь духовний світ учнів, особливо на становлення їх морально-естетичних цінностей [6]. В.М. Шацька та Н.М. Гродзенська,